

Leven met illusies

Over: oprecht veinzen: Kellendonk

Over: verwondering: Nooteboom

Over: illusie en betovering: Kopland, Meeuse

Over: illusies van zin: Peeters

Een mens is een vechter tegen de grenzen waarin hij moet leven.' Naast de agnostische houding, die een mens voor de grens stil doet staan, is het ook mogelijk om 'zweefvluchten' te maken en het land achter de grens te verkennen. De verbeelding wordt aan het werk gezet over wat achter de grens zou kunnen liggen. In de filosofische literatuur spreekt men dan van het scheppen van 'noodzakelijke illusies' in ons leven. Het is jammer, dat wij in het dagelijks spraakgebruik bij het woord 'illusie' meteen denken aan gezichtsbedrog. De stam van het woord komt van het latijnse woord ludere, spelen. De fantasie van de mens speelt met de mysteries van de werkelijkheid, zodat hij met die werkelijkheid kan leven. Hij vindt er allerlei woorden voor, zoekt naar allerlei oplossingen, wetende dat iedere oplossing een zeepbel is, die bij het eerste het beste rationeel argument uit elkaar kan spatten. Volgens Kant zijn deze noodzakelijke illusies inherent aan de structuur van ons denken. De mens kan het niet laten om toch over de grens van zijn kennen heen te kijken en zich een voorstelling te maken van wat over de grens ligt, ook al weet hij dat hier geen echte kennis mogelijk is. Nietzsche fundeert de illusies in de noodzaak tot zelfinstandhouding. Zij houden vragen levend, die niet verdrongen mogen worden en zijn daarmee een noodzakelijk onderdeel van ons leven als 'kunst- en vliegwerk'. De mensheid spint een 'web van zin' rond het leven of spant een 'vangnet' over de werkelijkheid, ter wille van de eigen gemoedsrust (Koek G. 1999,53-54)..

Frans Kellendonk (1951-1990) - Oprecht veinzen

Er is veel commotie ontstaan over het begrip 'oprecht veinzen' dat bij de schrijver Kellendonk een belangrijke rol speelt, als hij het over geloven heeft. Ook de Jong analyseert dit begrip bij Kellendonk.

'Op het eind van zijn leven komt hij zover, dat geloven een 'werkzaamheid is van de scheppende verbeelding. Geen verschil meer tussen religie en literatuur. We beleven (en geloven) een roman, wetende dat het maar een verzinsel is, hetgeen aan de echtheid van de beleving niets afdoet. Op dezelfde manier schept een schrijver zijn verhaal: hij doet alsof, hij gelooft in zijn verzinsel, hij veinst om waarheid te kunnen tonen. 'Oprecht veinzen' is een literair denkbeeld (Kellendonk F. 1998, 43)

Rutger Kopland (1934 -2012) - de geheimen van de wereld ontcijferen

Rutger Kopland, dichter, essayist, maakt een onderscheid tussen een conventionele rationaliteit en een explorerende rationaliteit. Beide zijn nodig om de geheimen van de wereld te kunnen ontcijferen. De eerste is experimenteel. Ze brengt de ons bekende wereld in kaart met al zijn logische verbanden, de tweede is explorerend. Ze voert ons binnen in de wereld die boven ons verstand uitgaat. Kopland spreekt hier over 'superieure leugens', die we niet kunnen missen in het leven. Ze geven ons troost.

Anders dan verwacht

'In iedereen schuilt wel iets van wetenschappelijke nieuwsgierigheid en een poëtische blik. De ontroering waarvan ik sprak is van alle mensen. Meestal wordt zij vermeden. Wij willen het gevoel hebben tot de wereld te behoren, met een voortdurend besef van buitenstaanderschap, van tijdelijkheid, eindigheid, ijdelheid valt niet te leven. Onze wereld is in kaart gebracht en wij kennen onze plek op die kaart. Wij kijken om ons heen en zien wat we verwachten. De geleerden, de denkers, de krant, de buurthuisverslagen,

de reclame nemen de twijfels voor ons weg. Wij voelen ons thuis. Maar toch, hoe zou het zijn, als we geen vragen meer zouden stellen, niet meer zouden twijfelen, niet meer ontvankelijk zouden zijn voor wat anders is dan verwacht? ' (Kopland R. 1998, 110-111).

De wereld grijpen en begrijpen

'In de dagelijkse conventie verstaat men onder redelijkheid veelal niet meer dan een manier van denken en argumenteren waarmee ons bestaan overzichtelijk en inzichtelijk wordt gehouden. We moeten toch het gevoel hebben de wereld te kunnen grijpen en begrijpen. Dit soort redelijkheid moet men niet verslijten voor dé redelijkheid. Naast de conserverende redelijkheid bestaat er ook een andere: een explorerende, een verlangen te begrijpen wat nog onbegrepen is, te luisteren naar wat we nooit hebben gehoord en te zeggen wat nog nooit is gezegd. Het ervaren van poëzie en het maken daarvan is zo'n manier waarop een explorerende rationaliteit zich manifesteert. Er bestaat een noodzaak van een zekere ontvankelijkheid en onbevangenheid, de bereidheid om iets, door het harnas van de conventionele rede heen, bij zich binnen te laten dringen. Deze explorerende rationaliteit heeft de mogelijkheid een beschrijving te geven van een voor ons onbekende werkelijkheid. Hierin is geen sprake van een taal, waarin waarnemingen en conclusies duidelijk controleerbaar en weerlegbaar zijn. Als men deze gangbare beelden van de wereld loslaat leidt het nadenken tot de paradoxale ontdekking, dat weten en begrijpen het zicht openen op wat de mens niet weet en niet begrijpt, dat de geheimen van de wereld zich uitbreiden. Zonder het irrationele zoeken en tasten is er geen vooruitgang mogelijk. Wat het uiteindelijk oplevert, zegt Kopland, zijn 'superieure leugens'. Dit te weten ervaart hij als troost' (Koek G. 2002, 113, uit: Kopland R. 1996,165-166).

Piet Meeuse (1947) - Betovering en illusie

Meeuse (1947) spreekt over allerlei soorten van betovering, na eerst omschreven te hebben wat voor hem betovering is. Betovering en illusies brengen ons in de ban van de werkelijkheid.

Betovering

'De ervaring van de betovering is dus vergelijkbaar met die van gevangenschap; je gedachten, gevoelens en waarnemingen bewegen zich niet meer, ze cirkelen rond in een beperkte ruimte. Als een mot om de lamp. Maar die beperking werkt als een focus: zo ontdek je ook nieuwe dingen. Dat is het bijzondere, en het waardevolle ervan. Wanneer je 'in de ban raakt' van iets (nog zo'n uitdrukking), wil dat ook zeggen dat je perceptie verandert: je neemt dingen waar die je niet eerder had opgemerkt, of je ziet ze op een nieuwe manier, waardoor ze iets anders gaan betekenen. Vaak zijn het kunstenaars die in staat zijn deze verandering uit te lokken, en als ze dat bewerkstelligen, doen ze in feite hetzelfde als wat magiërs in vroeger tijden deden' (Meeuse P. 2006, 12).

Illusie

'Ik gebruik dat woord hier met een zekere aarzelings, omdat het meestal een pejoratieve lading heeft. Het geldt als een regelrechte diskwalificatie. Maar hoe terecht is dat eigenlijk?

Een illusie, zegt het woordenboek, is een zinsbegoocheling. Iets bedrieglijks. Maar misschien heeft dat woord toch een te negatieve lading gekregen. Het stamt van het Latijnse werkwoord 'illudere' –dat met spelen te maken heeft. Op iets inspelen. Zinspelen. Het had ook met spot en ironie te maken en kreeg pas later, in het christelijk Latijn, de meer negatieve betekenis van 'begoocheling', 'verzoeking'.

Dat spelelement is vrijwel helemaal verdwenen in de manier waarop we het woord gebruiken. Maar in verband met het soort waarneming waarover ik het heb, kan dat speelse element verhelderend zijn: de betovering is een illusie voorzover het gaat om een waarneming die zich niet laat objectiveren. Dat maakt haar in zekere zin verdacht, want oncontroleerbaar, maar er schuilt ook iets positiefs in: juist omdat deze waarneming geen afstandelijk observeren is, maar zich laat verleiden tot een spel. Ze speelt in op wat wordt waargenomen. En dat is een interactie waardoor de betekenis van de dingen op losse schroeven komt te staan. Je weet niet precies wat je ziet, en juist dat element van onzekerheid, van onbepaaldheid, maakt het spannend en biedt de speelruimte waarin nieuwe verbanden zichtbaar kunnen worden en andere betekenissen kunnen ontstaan dan de gangbare. Dat is de verandering van de perceptie waarover ik sprak. En die 'gevangenschap' waarin je je vrijwillig begeeft is dus ook te interpreteren als het betrokken-raken in een spel waaraan niet alleen de zintuigen maar ook het denken en het voelen actief deelnemen' (Meeuse P. 2006. 20-21)

Cees Nooteboom (1933) - Verwondering

Arthur Daane, de hoofdpersoon uit de roman 'Allerzielen' van Cees Nooteboom (1933) mijmert over de ervaringen die hij met mensen heeft opgedaan.

Maar wat wij bedoelden is dit: jullie zijn dan wel sterfelijk, maar het feit dat dat ene, minimale brein over de eeuwigheid kan nadenken, of over het verleden, en dat jullie daardoor, met de beperkte ruimte en de beperkte tijd die jullie gegeven is, juist zo onmetelijk veel ruimte en tijd kunnen innemen, dat is het raadsel. Stuk voor stuk koloniseren jullie, als jullie dat tenminste willen, tijdperken en werelddelen. Jullie zijn de enige wezens in het hele universum die dat kunnen, en dat uitsluitend door te denken. De eeuwigheid, God, de geschiedenis, het zijn allemaal jullie uitvindingen, het is zoveel dat jullie er zelf in verdwaald zijn. Alles is tegelijkertijd echt en een illusie, daar valt ook moeilijk me te leven. En of dat nog niet erg genoeg is hebben jullie ook nog dat voortdurend veranderende verleden waar het heden jullie mee lastig valt. Helden die een generatie later alweer misdadigers zijn, dat soort dingen, alsof de tijd achter jullie voortdurend ontploft. Jullie moeten terug tegen de stroom van de tijd in om iets meer te

weten te komen, en tegelijkertijd moeten jullie naar voren. Daarom komen jullie ook nooit ergens aan' (Nootboom C. 1989, 57-58).

Carel Peeters (1944) - Illusies van zin

De literatuurcriticus Peeters ziet de verbeelding aan het werk in een ondoorzichtige werkelijkheid, vol tegenstellingen. De verbeelding kan ons helpen in een chaotische wereld te leven, waar de logica soms ver te zoeken is. Dat geldt vooral voor het terrein van de religie. In een labyrintische wereld kan de verbeelding ons beter helpen om een uitweg te vinden dan ons rechtlijnig verstand. Dat geldt zeker voor de wereld van de religie. Peeters gaat er van uit, dat de verbeelding illusies van zin schept, die diep in ons emotionele leven ingrijpen. 'De producten van de verbeelding veroorzaken die zin omdat thema's, motieven, beelden en zinnen persoonlijke ontdekkingen of uitvindingen zijn, remedies tegen de macht van kwellende vragen, melancholie, pijn, onvermogen, kortom alles waarom men niet speciaal gevraagd heeft'.

Houdbare illusies

'Ze (de verbeelding) is een list, waarmee een labyrintische of ondoorzichtige werkelijkheid doorzien en in bedwang wordt gehouden en tegelijkertijd zegt zij iets over die werkelijkheid. Zij schept houdbare illusies om tegenstellingen tijdelijk op te heffen: tussen gevoel en verstand, heden en verleden, individu en maatschappij, tussen het concrete en het abstracte. De verbeelding is geen vat vol fantasieën, maar een gevoelig, nauwkeurig en precies instrument, een list om de werkelijkheid de baas te blijven' (Peeters C. 1984:13-14, in: Koek G. 1993: 44).

Verbeelding en religie

'Hij(Peeters) ziet de verbeelding vooral aan het werk op het terrein van religie, godsdienst en metafysica. Hij illustreert dit aan de wijze waarop een aantal Nederlandse schrijvers als Meijssing, de Jong, Matsier, de Winter, Kellendonk, Kooiman hiermee omgaan. Zij geloven geen van allen in enige godsdienst, religie of metafysisch verband. Als ze zich ergens aan verslingerd hebben, dan is het aan het vermogen van de verbeelding om iets voort te brengen dat hen tijdelijk geruststelt: de illusie van zin. De producten van de verbeelding veroorzaken die zin omdat thema's, motieven, beelden en zinnen persoonlijke ontdekkingen of uitvindingen zijn, remedies tegen de macht van kwellende vragen, melancholie, pijn, onvermogen, kortom alles waarom men niet speciaal gevraagd heeft (Peeters C. 1984,9, in: Koek G. 1993:40)